

Határozott igenek és határozott nemek – A fiumei határrendőrség felállításának dilemmái

Bevezetés

Az elmúlt évek multi- és interdiszciplináris kutatási témaválasztásai és irányvonalai egyértelműen igazolják, hogy a határhelyzet, a határátlépés és a határkérdés számos síkon és értelemben markánsan jelen van a tudományos diskurzusokban.¹ A jelenség okai egyrészt a határok összetett funkcionalitására, fizikai, mentális, társadalmi formáira, másrészt a határfogalom sokrétű és változatos meghatározási lehetőségeire vezethetők vissza.

A határkonceptiók közül az egyik legismertebb Georg Simmel „híd és ajtó” meghatározása. Eszerint a határ egyszerre vonzó, összekötő, kapcsolódást biztosító híd, valamint elválasztó, kirekesztő, szelekciós és szabályozó ajtó, ami gyakran együtt járt a fegyelmezés és a kényszerítés, illetve a protekció, a kivételezés és a jóhiszemű be nem avatkozás eljárásaival.² Éppen ezért sosem lehet mindegy, hogy kik és milyen eszközökkel gyakorolják az ellenőrzést felette.

A határok e kettős természete azért is lényeges, mert a 19. század folyamán egyre általánosabb meggyőződéssé vált, hogy a határok és így az ország belterületeinek megvédelmezése a modern állam kötelessége. Hiszen a közbiztonság garانتálása nélkül egyetlen kormányzat sem lehet képes hatalmát stabilizálni és állam alapvető funkcióinak ellátását biztosítani.³ Ezáltal a híd–ajtó dichotómia közül fokozatosan az utóbbi került előtérbe, ami az Osztrák–Magyar Monarchia részévé váló Magyar Királyságot már a kezdetektől komoly külső és belső kihívások elé állította. A Magyar Királyság területén ugyanis a kiegyezést követő első években a határvédelmi feladatok ellátásával a reformkorban kidolgozott modell szerint az önkormányzatokat bízták meg, ám már az 1870-es évek végétől világossá vált, hogy a rendszer egységesítést, központi irányítást igényel. A teljes paradigmaváltást az állami határrendőrség felállítása hozta el, amire azonban az országban több mint három évtizedet, a különösen kritikus határterületnek számító Fiumében

¹ Erről részletesebben: Bakk 2020.

² Simmel 1909; Sík 2015.

³ Christján 2009.

pedig csaknem negyven évet kellett várni. Ott a Magyar Királyság strukturális ellenmondásai rendre felszínre kerültek.

A fiumei határszéli rendőrkapitányság (röviden: állami határrendőrség) kérdése ezáltal nemcsak Fiume helytörténetébe, hanem szélesebb kontextusba ágyazva az egész Magyar Királyság hatalomgyakorlási mechanizmusaiba, lehetőségeibe és korlátjaiba is bepillantást enged. Éppen ezért a kikötőváros példáján keresztül munkámban azt tanulmányozom, hogy milyen gyakorlati okok magyarázták az új testület megszervezését, és hogy az autonómia kérdésén kívül milyen motívumok, ellentmondások nehezítették annak felállítását és működtetését.⁴ Ezért vizsgálódásomat a jogi és hatásköri határookra is kiterjesztem, és bemutatom, hogy az elvi megfontolásokon túl a konfliktusok milyen materiális kérdések körül artikulálódtak. A probléma árnyalása érdekében a határt egy többszörösen összetett dinamikus szintérnek, egy kiemelten intenzív kontaktzónaként fogom fel, elemzésemet pedig több léptékben, mindenekelőtt a MÁV Igazgatóságának bizalmas, valamint a Fiumei Kormányzóság általános iratain keresztül végzem el.

A határrendőrség felállítása és funkciója

A határőrzés átszervezését mindenekelőtt az indokolta, hogy a századfordulóra egyre kontrollálhatatlanabbá vált a ki- és bevándorlás,⁵ az illegális munkaközvetítés és leánykereskedelem, az emberek és hamis/kétes eredetű áruk csempészete, a veszélyesnek minősített eszméket tartalmazó nyomtatványok köröztetése. Igaz, a külföldi minták hatása,⁶ valamint a járványok és a gazdasági és a hatalmi viszonyok átrendeződésével járó preventív óvintézkedések szüksége ugyancsak ösztönzőleg hatott az új rendszer bevezetésére.⁷

Mindennek következtében 1903-ban a magyar országgyűlési képviselők egy átfogó, komplett törvénycsomaggal álltak elő, a benne foglalt törvényi szabályozások végrehajtásával pedig egy új, az állami befolyást erősítő fegyveres polgári szervezetet, a belügyminisztérium alá tartozó határrendőrséget bízták meg. A határrendőrség létrehozásában két alapelv játszott kulcsfontosságú szerepet: a testület semmilyen formában nem ölthetett militáns jelleget, illetve fő feladatát a határok őrzésében, és nem a közvetlen határvédelemben jelölték meg. A határrendőrség

⁴ A fiumei határrendőrség felállításának kérdésével elsősorban a város és állam érdekellentéteire fókuszálva egy hosszabb tanulmányomban foglalkozom. Ordasi 2021a.

⁵ A kivándorlásról és a térbeli mobilitásról, illetve a ki- és bevándorlás szabályozásának eszközeiről lásd: Bencsik 2003.

⁶ Parádi 2012.

⁷ Bencsik 2000a; Ordasi 2021a.

feladatát ezért a határvonalon zajló folyamatok megfigyelése és a határforgalom ellenőrzése képezte, illetve a határrend betartatását ellátó különböző szervezetek tevékenységének összehangolása.⁸

A határvédelem és a határőrzés kérdése azonban nemcsak egyszerűen állam- és nemzetbiztonsági problémaként manifesztálódott, hiszen elválaszthatatlanul összekapcsolódott a modernizáció, a központosítás ambivalens hatásaival, valamint a hatalomgyakorlás dilemmáival. Ezáltal olyan bonyolult és szerteágazó társadalmi és politikai témákat érintett, mint amilyenek az integráció, az identitás, az „azonosság” és a „mátság”, az állampolgárság, valamint általában véve a különböző preferenciák, illetve a jogosultságok és kötelességek elosztásából származó feszültségek. Már csak azért is, mert a helyi lakosság és az adminisztratív funkciókat ellátó központok mentális térképén a határok nem feltétlenül estek egybe, és nem ritkán más vagy többlettartalommal rendelkeztek.

Miért éppen Fiume?

A határok biztosítása körül kialakult visszasságok jól tetten érhetők Fiume, a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötővárosa esetében. Egyfelől azért, mert *corpus separatum adnexum*ként, valódi enklávéként ékelődött be a Horvát Királyság és az osztrák fennhatóság alá tartozó isztriai területek közé. Másfelől azért, mert kivételesen széles municipális autonómiájánál és multietnikus kikötővárosi mivoltánál fogva Fiumében a határmentiség élményei és tapasztalatai különböző életvilágokon keresztül, azaz gazdasági, társadalmi, politikai, jogi és kulturális téren egyaránt szemléletesen kifejezésre jutottak. Más szóval, ahogy arra Fiume neve (jelentése: folyó) is utal, a város egyszerre többszörös, egymást átfedő határterületként működött.

Az állami határrendőrség felállítása azonban általában véve nehezen ment végbe. Ezt az is jelzi, hogy a törvényt az ország területén csak 1906-ban, Fiumében pedig csupán tíz év elteltével léptették életbe. A késlekedést egyrészt az egymást érő kormány- és egyéb országos szintű belpolitikai válságok magyarázták. Másrészt a fiumei városatyák kitarató és egyre elkeseredettebb tiltakozása, mivel ők az új intézményt autonómiájuk megsértéseként értelmezték. A határrendőrségben az állami térnyerés egy újabb eszközét ismerték fel.⁹ A fiumeiek félelme nem volt

⁸ Szabó 2011.

⁹ Az állam a városi rendőrség közvetlen átszervezésében azonban csak részsikereket érhetett el. Először is azért, mert az 1872. évi városi statútum értelmében a szervezet felügyeletét a mindenkori fiumei képviselőtestület látta el. Másodszor azért, mert ez a dokumentum

alaptalan, mivel a központi kormányzat már az 1870-es évektől kifejezetten törekedett a kikötőváros különleges jogállásának korlátozására a gyakorlatban. Ezt 1914-ben Tisza István miniszterelnök is megerősítette, mikor úgy nyilatkozott, hogy Fiumében a határrendőrség bevezetése csak az első lépés a városi rendőrség régóta tervezett államosításához.¹⁰

Fiumei panaszok

A határrendőrséggel kapcsolatos konfliktusok nemcsak állam versus város relációban mutatkoztak meg, de a fiumei lakosságra, a kereskedelemben érdekelt vállalkozókra, illetve a különböző, helyben működő hatóságokra is komoly hatást gyakoroltak. Ezt bizonyítja az is, hogy bár Weiss Manfrédot kizárólag árubiztonsága feletti aggodalma bírta rá arra, hogy 1904 tavaszán tollat és papírt ragadjon, saját és érdektársai nevében megfogalmazott panaszos soraival számos álmatlan éjszakát okozott a Kereskedelemügyi Minisztérium alá tartozó Tengerészeti Hatóság elnökének (aki egyben a fiumei kormányzói méltóságot is betöltötte), a MÁV Fővárosi Igazgatóságának és zágrábi üzletvezetőségének, valamint a polgári karhatalmak felett diszponáló belügyminiszternek.

Pedig Weiss nem kért lehetetlent: ő csupán azért folyamodott a felsőbb hatóságokhoz, hogy a rendőrségi állomány létszámának gyarapításával vége szakadjon a fiumei szabadkikötőben elkövetett lopásoknak és az ott tárolt rakományok megkárosításának. Weiss folyamódványa nem számított egyedinek.¹¹ A századfordulóra ugyanis már általános igényként fogalmazódott meg, hogy a vagyon- és közbiztonság felügyeletének minél tökéletesebben meg kell felelnie „a forgalom állandó növekedésével járó biztonság követelményeinek, a hatóság Fiume kikötőjének hírneve, valamint a kereskedői világ jogos igényeinek kielégítése érdekében”.¹² Ezáltal az 1880-as és 1890-es években felállított őrzési rendszert egyre több kritika érte bonyolult, ellentmondásos és főleg megosztott jellege miatt. Ezt

egy speciális joggaranciát is tartalmazott, amely kimondta, hogy a városi alapszabályokat és egyben a Rappresentanza által gyakorolt hatalom kereteit kizárólag a képviselőtestület hozzájárulásával lehetett módosítani vagy megváltoztatni. Az állam ezért ugyanazt a módszert kívánta alkalmazni, mint amit a fiumei közigazgatás és az oktatás területén megkísérelt. Vagyis a kormányzat előbb megteremtette a Rappresentanza autonóm hatáskörébe tartozó intézmények állami „másolatait”, majd a városi intézmények funkcióit fokozatosan átvéve azokat okafogyottá tette és ezzel halálra ítélte.

¹⁰ KN: 1914. 68–69.

¹¹ MNL OL Z 1524. 34. d. 182863./1907. (47. tsz. 33545. a. sz.)

¹² MNL OL Z 1524. 34. d. 182863./1907. (47. tsz. 33545. a. sz.)

tanúsítják Arthur Steinacker, a Munkaadók Ligája elnökének,¹³ valamint Luigi Cosulich és Antonio Francesco Smoquina, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara vezetőinek terjedelmes levelei is, melyekben a kikötőváros elkeserítő köz- és vagyonbiztonsági viszonyainak hathatós javítását sürgették.¹⁴

A felterjesztések legtöbbször a munkások és családtagjaik által elkövetett fapalló, deszka) és a borlopásokról, kocsifeltörésekről, „árudézmálásokról” számoltak be.¹⁵ Példának okáért Caregogna Jánost, Titus Sándort és a Fiuméből kitiltott Marovich Lázárt is borlopásért tartóztatták le,¹⁶ Silvio Premuda pedig némi magánnyomozást követően a raktárjából származó faanyagot már felhasogatott formában, bútormunkára előkészítve a sušaki „Continental” vendéglő pincéjében lelte meg.¹⁷ Mindazonáltal szintén gyakoriak voltak a tetteges bántalmazások, az ittas állapotban elkövetett randalírozások, valamint a tüzesetek és a vasutak tolatásával járó szerencsétlenségek is. Ez utóbbiak azon kívül, hogy tekintélyes anyagi károkat okoztak, nem ritkán még emberéletet is követeltek.¹⁸

A jelentések alapján a legkritikusabb helyeknek a kikötővároson belüli kiemelt „határterületek” számítottak: tehát a vasúti pályaudvar, a kikötő (különösen az úgynevezett szabadkikötő), a Brajdica-, továbbá a Delta-farakodó.¹⁹ Ez egyrészt az azokon keresztül haladó be- és kivándorlóknak, csavargóknak, valamint az ott alkalmazott nagyszámú és csak nehezen kontrollálható munkásságnak volt „köszönhető”. Másrészt pedig annak, hogy már a kezdetekben sem volt egyértelmű, hogy ezeken a területeken kinek a kötelessége a közrend fenntartásáról gondoskodni, az őrzési feladatokból származó költségeket megtéríteni és a bűnesetek elkövetői felett ítélni.²⁰ A panaszos beadványokban ezért a jelzett vagyon- és közbiztonsági problémák a felsőbb állami hatóságok számára az autoritás, a jogok és kötelezettségek, valamint az azokkal együtt járó materiális és anyagi kiadások formájában is testet öltöttek. A felügyeletet a kikötőben a Tengerészeti Hatóság Révhivatala alá tartozó révrendőrség,²¹ majd a MÁV és a fiumei városi tanács 1901-es egyezsége értelmében a fiumei rendőrség

¹³ DAR JU 5. 6904. ált. ir./1910. 377. d. 1910.

¹⁴ DAR JU 5. 6226. ált. ir./1910. 377. d. 1910.

¹⁵ MNL OL Z 1524. 34. d. 243449./1907. (47. tsz. 33545. a. sz.)

¹⁶ MNL OL Z 1524. 34. d. 179966./1898. (V/47. tsz. 136088./1899. a. sz.)

¹⁷ DAR JU 5. 342. ált. ir./1908. 377. d. 1910.

¹⁸ MNL OL Z 1524. 34. d. 179966./1898. (V/47. tsz. 136088./1899. a. sz.)

¹⁹ Ordasi 2020.

²⁰ DAR JU 5. 6226. ált. ir./1910. 377. d. 1910.

²¹ MNL OL Z 1524. 34. d. 96332./1901. (V/47. tsz. 30017./1901. a. sz.)

látta el.²² A Deltán és a Brajdicán pedig a MÁV örökösítménye szolgált inkább kevesebb, mint több sikerrel.²³

A fiumei állapotok kritikusságát jelzi, hogy 1908-ban Wekerle Sándor miniszterelnök a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara és a többi városi székhelyű érdekszövetség nyomására – és a fiumei kormányzóhelyettes húzódozása ellenére²⁴ – a horvát bántól kért segítséget. Így a Delta és a Brajdica ideiglenesen a horvát csendőrség felügyelete alá került.²⁵ Erre a megoldásra költséghatékonysági okokból volt szükség, illetve azért, mert noha 1906-tól az ország területén a határrendőrség már megkezdte a működését, a testület fiumei felállítása ekkor a városatyák tiltakozása miatt, illetve mert azt maga a kormányzó is elhamarkodott lépésnek találta, reménytelennek látszott.²⁶ A sušaki csendőrség kivezénylésének különös jelentőséget kölcsönzött, hogy arra a fiumeieknek a horvát hatóságokkal szembeni általános idegenkedése, valamint a Delta-terület hovatartozása körül 1860 óta rendszeresen felmerülő viták ellenére kerülhetett sor.²⁷

Út a fiumei határrendőrség felállításáig

Miként a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara, a Fiumei Kereskedők és Iparosok Egyesülete, valamint a Munkaadók Ligájának egy 1910-es beadványaiból kiderül, a horvát csendőrség létszámának emelése és alkalmazása bár valóban kedvezően hatott a személyes biztonságra, a lopások nem szűntek meg.²⁸

A vállalkozók egyre szaporodó panaszai az 1901-ben kötött egyezség újratárgyalására készítették a MÁV Igazgatóságát és Fiume városát. Ennek értelmében a város kötelezte magát, hogy a rendőri szolgálat ellátására egy 4 őrsvezetőből és 52 rendőrből álló kirendeltséget létesít, amelynek működési körét jelentősen kitágították. Innentől tehát a városi rendőrség felelt a rivák, a mólók, a régi és új *punto franco*,²⁹ azaz általában véve az egész kikötő, valamint a vasútállomás őrzéséért. A felállított egység feladatát a közrend és a vagyonbiztonság szavatolásában, a forga-

²² MNL OL Z 1524. 34. d. 30349./1913. (47. tsz. 30349. a. sz.); Egyezmény. 82863./1901. sz.

²³ DAR JU 5. 342. ált. ir./1908. 377. d. 1910.

²⁴ DAR JU 5. 342. ált. ir./1908. 377. d. 1910.

²⁵ DAR JU 5. 4608. ált. ir./1910. 377. d. 1910.

²⁶ DAR JU 5. 477. eln./1905. 29. d. 1905.

²⁷ DAR JU 5. 4608. ált. ir./1910. 377. d. 1910. A Deltával szemben a Brajdica hovatartozása nem volt kérdéses. Az ugyanis mindig Horvát-Szlavónországhoz tartozott, és ott ezért eleve a horvát csendőrség volt az illetékes.

²⁸ DAR JU 5. 6226. ált. ir./1910. 377. d. 1910.

²⁹ Szabad vámkörzet, ahol a város saját vámtételeit alkalmazhatja.

lom és a személybiztonság garantálásában jelölték meg, amely egyaránt magában foglalta az illetéktelen egyének távoltartását, az áruk és a vasúti kocsik felügyeletét, a tűzrendészeti előírások szigorú betartását és általában véve a vasúti személyzet széles körű támogatását. A MÁV a szolgálattételért évi 48 000 koronát fizetett a városi tanácsnak, és díjmentesen átengedte nekik az új tűzoltósági laktanya első emeletét, de annak berendezési és fenntartási (fűtés, világítás, takarítás) költségei már a municípiumot terheltek.³⁰

A városi rendőrség tágabb működési köre és illetékessége azonban szintén nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket. Ez három jelentős következménnyel járt. Először is azzal, hogy az áruk megkárosítása és az illetéktelen, gyakran kétes előéletű egyének felbukkanása változatlanul a napirenden maradt. Másodszor azzal, hogy a fiumei testületet egyre élesebben kritizálták, a városi rendőrség tagjait következetesen megbízhatatlansággal, fegyelmezetlenséggel, erélytelenséggel és főleg – helyi érintettségük és családi kapcsolataik miatt – részrehajlással vádolták.³¹ Harmadszor azzal, hogy a MÁV által fizetendő évi átalány formájában megnövekedtek a Kereskedelemügyi Minisztérium terhei. Ezen felül az állami hatóságok fizikai értelemben egyre inkább kiszorultak ezekről a kivételesen szigorú ellenőrzést igénylő kontaktzónákról.

Mindez kiváltképpen kellemetlenül érintette a kormányzatot, hiszen annak legfőbb célja a közigazgatás centralizálása és az államhatalom lehető legnagyobb mértékű kiterjesztése volt. 1913 nyarán a központosítási folyamat aktuális lépése – az időközben kitört balkáni háborúk miatt elrendelt kivételes állapotokra (1912: LXIII. tc.) hivatkozva³² – a fiumei határrendőrség bevezetésével és a hozzá tartozó 1903-as törvények életbeléptetésével érkezett el.³³ Jóllehet az új testület megszervezésének és működtetésének részleteit illetően még az állam képviselői között is komoly érdekellentétek feszültek.

³⁰ MNL OL Z 1524. 34. d. 171994./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.); MNL OL Z 1524. 34. d. Egyezmény. M. kir. államvasutak 82863./1901. sz. Az 1901-es egyezmény értelmében a MÁV csak 18 000 koronát fizetett, és a *punto francó*ban található 11. számú raktárt engedte át díjmentesen a városi tanácsnak, illetve az újonnan építendő tűzoltósági laktanyájában három helyiséget biztosított a városi rendőrség számára.

³¹ MNL OL Z 1524. 34. d. 88626./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.)

³² Bencsik 2000b.

³³ Erről részletesebben lásd: Ordasi 2021a. DAR U 5. 4375. ált. ir./1913. (1915. I-2. 14. a. sz.), DAR JU 5. 4015. ált. ir./1913. (1913. I-2. 14. a. sz.), DAR JU 5. 3931. ált. ir./1913. (1913. I-2. 14. a. sz.)

A megoldás

1913. júniusában 24-én Késmárky Dezső határrendőrkapitány vezetésével hetven határrendőr, öt tiszt és néhány detektív kászálódott le a kikötővárosba érkező vonatról, hogy másnap az 1903. évi VIII. törvénycikket életbe léptető belügyminisztériumi rendelet értelmében megkezdje működését Fiume területén. A határrendőrség fogadtatásáról sokat elmond, hogy az országos sajtó szerint a határrendőrség csak a „Szuronyt szegezz!” parancs elhangzásával és a fiumei rendőrség védelme alatt törhetett át a vasútállomáson gyülekező, abcúgoló tömegben, és költözhetett be a város nyugati szélén álló Kivándorlási Ház második emeletén kijelölt ideiglenes szállására.³⁴

A határrendőrség elhelyezésének kérdésében három kiemelt fontosságú kritérium bizonyult mérvadónak: a relatív nagy létszáma, bár egyelőre átmenetileg meghatározott állományú legénység elszállásolásának fizikai igénye; lévén iparterület, a kiválasztott hely problematikus, különös karhatalmi felügyeletet illető mivolta; és a testület hatásköre, amely a belügyminiszteri rendelet értelmében eleinte csak a Kivándorlási Háza, a pályaudvarra és a kikötők egy részére terjedt ki. Ez utóbbinak az volt az oka, hogy a MÁV és Fiume tanácsának 1910-ben kötött egyezménye a felmondási időt hat hónapban határozta meg, így a szabadkikötőben 1913. december 24-ig még a városi rendőrség látta el a szolgálatot.³⁵

A határrendőrség működési körének fokozatos bővítésével párhuzamosan a belügyminiszter a testület személyzeti létszámát is módosította, valamint elhelyezésükre egy külön laktanyaként funkcionáló épületet is kiválasztottak.³⁶ Mindazonáltal ahogy a Tengerészeti Hatóság, a Fiumei Kormányzóság, a MÁV, valamint a belügy- és a kereskedelemügyi miniszterek közti levélváltások tanúsítják, a határrendőrség szükségleteinek kielégítése a legkevésbé sem ment zökkenőmentesen, mivel az érintett állami hatóságok közt komoly érdekellentétek bontakoztak ki. Bár a magyar szupremácia biztosítását és az államhatalom lehető legnagyobb arányú kiteljesítését, illetve a vagyon- és közbiztonság szavatolását valamennyien a legfőbb célnak tekintették, mindezt eltérő eszközökkel és lehetőleg egymás „kontójára” kívánták megvalósítani.

³⁴ Sz. n.: 1913.

³⁵ MNL OL Z 1524. 34. d. 171994./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.)

³⁶ MNL OL Z 1524. 34. d. 359496./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.)

A megosztott és egybecsúszó hatalomgyakorlási kompetenciák

Az érdekellentétek nyilvánvalóan nem tekinthetők sem újdonságnak, sem „magyar” sajátosságnak, mégis kiemelt figyelmet érdemelnek, mert a konfliktusok nem feltétlenül az egyes személyek rivalizálásából, önös érvényesülési vágyakból vagy az eltérő pártpolitikai megfontolásokból származtak. Ehelyett sokszor kimondottan a Magyar Királyság közigazgatási struktúrájának komplexitásából, aszimmetrikus, fragmentált és rétegzett mivoltából, az adminisztráció folyamatos fejlődéséből és az egyes funkciók duplikálódásából és tükröződéséből, bizonyos hatás- és illetékességi körök kölcsönös átfedéséből,³⁷ valamint a hivatalok rivalizálásából eredtek. Ebből következik az is, hogy az államhatalom gyakorlásában részt vevő faktorok közti viszony nem volt egyenlő és azonos mértékű, hanem gyakran dinamikusan átrendeződött és változott. Ez a „rendszerbe épített konfliktusforrás” komoly hatalomgyakorlási korlátot és hatalmi deficitet jelentett az állam számára.³⁸ Ez pedig, miként Fiumében számos példa is megerősíti, nem ritkán a centralizációs és a modernizációs folyamatok kiteljesedésére, valamint a közemberek mindennapi életére is kihatott.

A hatóságok között 1913 végén kirobbanó konfliktus két alapvető tényezőre vezethető vissza. Egyfelől arra, hogy bár a határrendőrséget polgári fegyveres testületként a belügyi tárca alá szervezve hozták létre, de mivel a MÁV és a Tengerészeti Hatóság igazgatása alá tartozó területeken vagyonbiztonsági feladatok ellátásával is megbízták, a gyakorlatnak megfelelően a kereskedelemügyi miniszternek is hozzá kellett járulni a fenntartásához. Noha – ahogy már az 1901-es és az 1910-es egyezség is megmutatja – a kereskedelmi tárca költségvetését hasonló tételek már eleve terhelték, a nagyobb létszámú és drágább fenntartású fiúmei határrendőrség ezeket a kiadásokat csaknem megkétszerezte.

³⁷ A többes alárendeltségből és hatáskörből, illetve jogosultságokból járó problémák ismerhetők fel már az uralkodó osztrák császári és magyar királyi kettős címviselésében, illetve a miniszterelnök alá tartozó kormányzói méltóság, valamint a kereskedelemügyi miniszter alá rendelt Tengerészeti Hatóság elnöki posztjának viszonyrendszerében is. Erről részletesebben: Ordasi 2021b.

³⁸ Vagyis itt a hatalom önkorlátozó mechanizmusáról van szó, mely jelenségnek két fő fajtáját különböztetem meg. Az egyik a szándékos vagy tudatos önkontrollálás, amikor a hatalom egy hosszabb távú cél elérése érdekében kompromisszumot hoz, és átmenetileg szándékosan mond le bizonyos lehetőségeinek kihasználásáról, akaratának érvényre juttatásának lehetőségéről. Ezzel szemben a hatalom önkorlátozásának másik formája az adott hatalmi rendszer felépítésének disszonanciájából, belső aszimmetrikus viszonyából ered, és feszültséget teremt a hatalmi folyamatokban részt vevő különböző tényezők közt.

Ezért a kereskedelemügyi minisztériumnak az 1914/1915-es és az 1917/1918-as költségvetésekben³⁹ a határrendőrségnek a kikötőben és a pályaudvaron végzett szolgálataért az előző évek 48 000 koronája helyett (hosszú alkudozások ellenére) már 80 000 korona átalányt kellett a belügyi tárca javára elkülönítenie.⁴⁰ Ennek az összegnek a megfizetését a kereskedelemügyi miniszter az alárendelt hatóságaira terhelte, ámbar mivel a MÁV és a Tengerészeti Hatóság érdekeltsége és érintettsége nem volt egyforma, a fizetési teher nem egyenlően, hanem 4:1 arányban oszlott meg köztük.⁴¹ Mi több, mivel axiómaként szögezték le, hogy a „határrendőrség nem részesíthető mostohább elbánásban, mint a városi rendőrség”,⁴² ezért a MÁV zágrábi üzletvezetősége a szabadkikötőben található 31. számú raktárját is felajánlotta a legénység elhelyezésére,⁴³ és több eredménytelen tiltakozás ellenére kénytelen-kelletlen még az épület fenntartását (fűtés, világítás, takarítás, bútorozás) is elvállalta.⁴⁴

Az épület kiválasztása gyakorlati szempontok mentén dőlt el, alkalmasnak kellett lennie a laktanyai célok ellátására és a legénységi állomány befogadására. A korabeli térképekből azonban az is kitűnik, hogy szintén releváns tényező lehetett, hogy a szervezet állomáshelye minél közelebb legyen a város központjához. Erre azért volt szükség, mert a határrendőrség a város területén nyomozási feladatokat is ellátott, valamint azért, hogy a határrendőrök könnyebben és gyorsabban elérjék az 1914 januárjától a felügyeletük alá kerülő pályaudvart, kikötőt, továbbá a keleti rakpartot: a Mária Valéria-mólót és a Deltához tartozó Baross Gábor-kikötőt és -hullámgátat. E novumok a költségek számottevő megnövekedésével jártak együtt, amiért a két fő érintett, a kereskedelemügyi miniszter és a MÁV mindent elkövetett, hogy a kiadásokat mérsékelje. Erre elvben az évi hozzájárulás egy részének természetbeni kiszolgáltatása teremtett lehetőséget. Példának okáért a MÁV zágrábi üzletvezetősége arra törekedett, hogy a határrendőrség helyiségeinek fűtéséről és világításáról saját maga gondoskodhasson, és a szükséges takarítási munkákat jóval olcsóbban, a fiúmei vasútállomásuk személyzetével végeztesse el.⁴⁵

Az állami hatóságok közti másik fő konfliktust a határrendőrség létszámának kérdése képezte, amely a finansziális szempontokkal szorosan összekapcsolódva, de azoktól függetlenül is felvetődött. Ennek az volt az oka, hogy a tárcák és aláren-

³⁹ M. kir. hat.: 1917: 56.

⁴⁰ MNL OL Z 1524. 34. d. 250002./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.)

⁴¹ MNL OL Z 1524. 34. d. 120022./1915. (74441. a. sz.) 65 000, illetve 15 000 korona.

⁴² MNL OL Z 1524. 34. d. 171566./1916. (17370. a. sz.)

⁴³ MNL OL Z 1524. 34. d. 359496./1913. (41. tsz. 88626. a. sz.)

⁴⁴ MNL OL Z 1524. 34. d. 97700./1915. (74441. a. sz.)

⁴⁵ MNL OL Z 1524. 34. d. 10786./1915. (74441. a. sz.)

delt intézményeinek közös célja – a határrendőrség hatékonyságának fokozása – egyre több, lehetőleg jól képzett, tapasztalt, több nyelvet beszélő rendőrt igényelt. Jóllehet, a nagyobb számú legénység azonkívül, hogy jelentős pluszkiadásokat rótt a kereskedelemügyi tárcára (és azon belül különösen a MÁV-ra), a belügyminiszter számára is mind kellemetlenebbé vált. A határrendőrség túlzott megerősödése már az ő kompetenciáját is fenyegette.⁴⁶

Ezt 1913 végén Sándor János Wickenburg István fiumei kormányzónak így fogalmazta meg:

„A határrendőrségi tisztviselőknek általában az a törekvése, hogy ezt az intézményt rohamosan fejlesszék és ezért annak kereteit a megengedhetőség határain túl is igyekeznek terjeszteni, és működésüket sok olyanra is kiterjeszteni, ami nem tartozik tulajdonképpeni feladatukhoz. Fiumében ezt azonban még fokozottabb mértékben akarják tenni. [...] Hiszen, ha ebben az irányban haladnánk maga a határrendőrség százezrekbe kerülne, vagyis szinte annyiba, mintha az egész rendőrség államosítva lenne. Már pedig ez általában is, de különösen az állam mostani pénzügyi viszonyai közt költség szempontjából is lehetetlen, de nem is időszerű akkor, midőn a városi rendőrségnek államosításának küszöbén állunk. Ezért nagyon kérlek, ne engedj tért a határrendőrség ottani vezetője túlterjeszkedési vágyainak és az általa nap-nap után javaslatba hozott személy és költségzsaporítások tekintetében ne foglalj állást addig, amíg mindezeket alaposan megbeszélhetni nem volt alkalmunk.”⁴⁷

Magyarán, noha a materiális érdekek és az őrzési feladatok hatékonyabb ellátása a határrendőrség létszámemelését indokolták, a központi kormányzat hatalomgyakorlási stratégiái, valamint a tárcák anyagi erőforrásai a testület súlyának és befolyásának szigorú keretek közt tartását, behatárolását követelték meg.

Az ekképp kialakult ambivalens helyzetet bonyolította, hogy az államhatalom legfőbb lokális képviselőjeként a fiumei kormányzó presztízs- és gyakorlati okokból is a rendelkezésére bocsátott karhatalmi szervezet létszámemelésében volt érdekelt, és neki a város felől érkező külső nyomással is számolnia kellett. Ez a külső nyomás elsősorban két nagy (bizonyos szinten egymást átfedő) csoporttól eredt: az áruik és üzleti potenciáljuk sorsa felett aggódó vállalkozóktól és kereskedőktől, valamint a fiumei autonómia megsértése miatt háborgó városatyáktól és „elvtársaiktól”. A két csoport állásfoglalásában és viselkedési attitűdjeiben legalább egy alapvető különbség akadt. Nevezetesen az, hogy amíg a vállalkozók és kereskedők

⁴⁶ DAR JU 5. 496. eln./1913. 42. d. 1913.

⁴⁷ DAR JU 5. 496. eln./1913. 42. d. 1913.

számára az alapvető problémát anyagi érdekeik védelme jelentette, és ezért számukra csak másodlagos kérdésként merült fel, hogy a szolgálatot ellátó testület melyik hatóság vagy szerv illetékessége alá tartozik, addig a városatyák kimondottan ellenségesen viszonyultak a határrendőrséghez. Egyfelől a határrendőrség „mássága”, „idegensége”, hely- és nyelvismereti hiányosságai és vélt inkompetenciája, valamint sorozatos túlkapásai miatt, másfelől pedig azért, mert a határrendőrség megszervezése egyben a fiumei rendőrség működési körének korlátozását, állományának fokozatos leépítését és ezáltal alkalmazottjainak egzisztenciális veszélyeztetését is maga után vonta.⁴⁸

Ez a folyamat végül 1916-ban az állami rendőrség bevezetésével teljesedett be.⁴⁹ Innentől kezdve a városatyák csupán két, mérsékelt eredményes dolgot tehettek: az állami önkény ellen tiltakozhattak, valamint azért lobbizhattak, hogy az új szervezetben a korábbi városi rendőrök is helyet kaphassanak.

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy a határőrzés témája már önmagában is számos határértelmezési lehetőséget és problémát vetett fel, melyek közül az ország határainak fizikai felügyelete csupán egyetlen szegmenst jelentett. Ekképpen a fiumei határrendőrség felállításának története túlmutat egy határ menti kikötőváros egyszerű helytörténeti keretein, és valódi jelentősége kizárólag szélesebb kontextusba ágyazva mutatkozik meg. Az egyik ilyen kontextus a hatalom és a hatalomgyakorlás kérdése. Ez azonban nemcsak a „szokásos” állam *versus* város viszonylatban érhető tetten, hanem a Magyar Királyság bonyolult strukturális felépítéséből adódóan az állami kormányzat egyes szintjein és az egymással határos, olykor kifejezetten rivalizáló fórumainak egymáshoz való viszonyában is.

Ahogy a tanulmányomban rámutattam, ez az egymásba csúszó és egymást átfedő hatás- és illetékességi körökből származó ambivalens helyzet nem ritkán komoly konfliktusokhoz vezetett, így jelentős hatalmi deficitet eredményezve az állam számára. Máshogy megfogalmazva: a kormányzati rendszer sajátos felépítése eredendően gátat szabott az állami hatalomérvényesítés és -gyakorlás hatékonyságának. Mindez különösen igaznak bizonyult azokban az esetekben, melyek tétje konkrét jogkörökkel, kompetenciákkal és köteleességekkel, valamint materiális és pénzügyi érdekekkel fonódott össze. Az már más kérdés, hogy ezen alkusorozatokból a közemberek legfeljebb csak annyit észleltek, hogy az egyes mindennapi

⁴⁸ Erről részletesebben lásd: Ordasi 2021a.

⁴⁹ 1916. évi XXXVII. törvénycikk a fiumei m. kir. állami rendőrségről.

megélhetésüket meghatározó nehézségek nem oldódtak meg. Úgy vélem tehát, hogy a határ – a híd és ajtó metafora mintájára – akár egymásba kapcsolódó fogaskerekeként is felfogható, ami akár az egész szerkezet megbénítására is képes, amennyiben az egyes részek egymással ellentétes irányba indulnak el.

Források

Državni arhiv u Rijeci/Rijekai Állami Levéltár, Rijeka (DAR)

JU 5. Kormányzósági iratok. Elnöki és Általános iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

Z 1524. MÁV Igazgatóságának bizalmas iratai

KN 1914: 530. országos ülés. 1914. április 24-én, pénteken. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XXIV.* Budapest, 42–83.

M. kir. hat. 1917: M. kir. határrendőrség. In: Állami költségvetés az 1917/18. évre. Részletezés. II. füzet. *Belügyministerium.* Budapest, 55–58.

Hivatkozott irodalom

Bakk Miklós 2020: The Boundaries of the Carpathian Basin – Frontiers and Regions. *European and Regional Studies. Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies* (18.) 62–81.

Bencsik Péter 2003: *A magyar úti okmányok története, 1867–1945.* Budapest.

Bencsik Péter 2000a: Határforgalom Magyarország és a Balkán között 1903–1941. 1. rész (1903–1914). *Limes* (13.) 1. 63–82.

Bencsik Péter 2000b: Határforgalom Magyarország és a Balkán között 1903–1941. 2. rész (1914–1941). *Limes* (13.) 2–3. 303–326.

Böröcz József 2002: A határ: társadalmi lény. *Replika* (13) 47–48. sz. 133–142.

Christián László 2009: Epizódok a rendészet történetéből. *Iustum Aequum Salutare* (5.) 3. 155–170.

Ordasi Ágnes 2020: A fiumei (?) Delta megszerzésének stratégiái. *Urbs* (14.) 47–68.

Ordasi Ágnes 2021a: „Sok húhó semmiért?” A fiumei határrendőrség. *A Magyar-Bolgár Vegyes Bizottság Kiadványai.* (megjelenés előtt)

- Ordasi Ágnes 2021b: Elszámolt milliók vagy túlhajszolt centralizáció? – Avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos? *Történelmi Szemle*. (megjelenés előtt)
- Parádi József 2012: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. *Rendvédelem-történeti Füzetek/Acta Historiae Preasidii Ordinis* (22.) 26. sz. 66–80.
- Sík Endre 2015: Adalékok a határ szociológiai elemzéséhez. In: Sík Endre – Surányi Ráchel (szerk.): *Határhatások*. H. n. [Budapest], 12–32.
- Simmel, Georg 1909: Brücke und Tür. Ex Der Tag. *Moderne illustrierte Zeitung* Nr. 683, Morgenblatt vom 15. September 1909, Illustrierter Teil Nr. 216, S. 1-3, Berlin.
- Szabó József 2011: Határvadász zászlóaljok a Keleti-Kárpátok védelmi rendszerében. *Rendvédelem-történeti Füzetek/Acta Historiae Preasidii Ordinis* (20.) 23. 165–177.
- Sz. n. 1913: A határrendőrség Fiumében. *Budapesti Hírlap* 1913. június 25.